

Hamberger Judit

A „KULTURÁLT” ETNIKAI TISZTOGATÁS PÉLDÁI

A kitelepítés cseh módszerétől az asszimiláció szlovák módszeréig

Az etnikai tisztogatásnak a határfok és a gyorsaság tekintetében közismerten három fokozata van: a népirtás, egy etnikai- vagy népcsoport elűzése, valamint az asszimiláció. 1989 után Csehszlovákiában az etnikai tisztogatás legenyhébb, harmadik fokozata, az asszimilálás szándéka érhető tetten. Csehszlovákia megszűnte (1992. december 31.) után a két nemzetállami köztársaság, Csehország és Szlovákia közül az asszimilációs nyomást, amely elsősorban a magyar nemzeti kisebbség ellen irányul, az önálló Szlovák Köztársaság nemzetállami életében lelhetjük fel.

Az etnikai tisztogatás különféle fokozatai megtalálhatók mind az első Csehszlovák Köztársaság (1918–1938), mind az 1945 után létrejött Csehszlovákia (1945–1992) nemzetpolitikájában. A legkegyetlenebb fokozattal, a népirtással azonban, akár a cseheket, akár a szlovákokat tekintjük, nyilvánosan és állami szervezésben nem éltek. Sem a csehszlovák állam, sem a csehek, sem a szlovákok nem vádolhatók népirtással, azaz a más etnikumhoz vagy népcsoportozhoz tartozó egyének tervszerű, átgondolt, központilag irányított és tömeges likvidálásával. De a csehszlovák állam 20. századi történetében voltak olyan időszakok, amikor a más etnikumok elleni cselekedetek között felfedezhetünk „népirtás-gyanús” akciókat. Ezek elsősorban a második világháború időszakában és közvetlenül a háború befejezése után következtek be.

A szlovákok esetében a népirtás-gyanús akciók az 1939. március 14. és 1945. április 4. között fennállt hitleri bábállam, a Jozef Tiso klerikális-konzervatív beállítottságú katolikus pap által vezetett Szlovák Állam idején a szlovákiai zsidó lakossággal szemben elkövetett tettek során következtek be. A kb. 66 ezer szlovákiai zsidó „arizálása” (vagyonuktól való megfosztása, s ezen vagyonok szlovák kézre való adása), majd deportálása során, egyéni és csoportos akciókban, zsidók életét is követelő erő-

szakoskodások zajlottak le. A zsidók elleni központilag szervezett akciók azonban nem a zsidóság kiirtására, hanem Szlovákiából való eltávolítására, Németországba való átszállítására irányultak. Tehát a szlovákok nem irtották a zsidókat, hanem – fizetség fejében – rábízták ezt a „feladatot” a náci Németországra. Maguknak a szlovák akcióknak közvetlenül csupán néhány áldozata volt.

A csehek esetében népiirtás-gyanús akcióknak tekinthetők a csehországi németek (összefoglalóan: a szudétanémetek) ún. „vad kitelepítése” idején, 1945 májusa és 1946 tavasza között elkövetett, bosszútól és haszonleséstől fűtött lincselések. Az 1946-ban szabályozott, immár tervszerű és „konszolidált” kitelepítés során a bevagonírozott vagy gyűjtőtáborokba kényszerített németekkel történt „balesetek” (rájuk gyűjtötták a tábort vagy a vagon) ugyancsak ebbe a kategóriába sorolandók. Ezeknek sok ezer áldozata volt. A pontos szám megállapíthatatlan, de az utólagos mérlegelések során, amint az ilyenkor lenni szokott, az egyik fél, a cseh minimalizálni, a másik, a német pedig maximalizálni igyekszik a lehetséges számokat: a kitelepítés közvetlen és közvetett áldozatait illetően a két oldal 6-16, illetve 200-300 ezer főről beszél.

Az első Csehszlovák Köztársaság esete az etnikai tisztogatással

A modern Csehszlovákia 1918 és 1920 között jött létre, demokratikus, köztársasági, haladó elveken és eszméken alapuló alkotmánnyal. Ez az alkotmány azonban magában foglalt egy etnikai tisztogatásként is értelmezhető nemzetpolitikai doktrínát, a csehszlovakizmus eszméjét. Az alkotmány az új államot a csehszlovák nemzet államaként fogalmazta meg, csak hogy ilyen nemzet nem létezett. A csehszlovák identitást nagyon kevesen vallották magukénak: az országot elsősorban cseh és szlovák, illetve német, magyar és ruszin nemzeti tudatú egyének lakták. A csehszlovakizmus doktrínáját mindenekelőtt a szlovákok nemzeti tudatának átformálására, mai fogalom szerint elnemzetietlenítésére használták. A csehek ezen a módon akarták egy új identitással, a csehesítés sajátos formájával „megajándékozni” a szlovákokat. Ezáltal szerették volna növelni saját nemzetük létszámát, s igazolni az új állam létjogosultságát a szövetséges hatalmak felé.

Az első csehszlovák köztársaság fennállásának 20 éve alatt a cseh politikai elit (köztük a két cseh államalapító, T. G. Masaryk és E. Beneš is) határozottan tagadta a szlovák nemzet önálló mivoltát. (Megjegyzendő, hogy a csehek hivatalosan csak az 1945-ben meghirdetett Kassai Kormányprogramban ismerték el a szlovák nép nemzeti egyediségét, sajátosságát, önálló nemzeti közösségként való létjogosultságát. Ez a megállapítás a korabeli magyar politikai elitre és a korabeli magyar társadalomra is érvényes.) A csehszlovakizmus doktrínája jegyében és a csehesítés érdekében a közéletnek a nemzeti identitásra ható minden területén nyomás nehezedett a szlovákokra. Elsősorban – és kézenfekvően – a nyelvi alapú identitás csehesítésére törekedtek, ami nyomon követhető a közélet nyelvezetétől az oktatási nyelvhasználaton át a helyesírás szabályainak módosítását célzó törekvésekig.

Az új állam és alkotmány csehszlovakizmusa olyan erősen érvényesült, hogy a korszak két népszámlálása (1921, 1930) alkalmával nem is cseheket és szlovákokat számoltak össze, hanem kizárólag csehszlovákokat. Eszerint 1921-ben Csehszlovákia területén 13 millió lakos élt, akik közül 8 741 200 volt csehszlovák (Csehország területén 6 727 408, Szlovákia területén pedig 2 013 792). Ugyanekkor 3,2 millió németet és 644 ezer magyart számoltak össze (a többit a fennmaradó különféle nemzetiségek tették ki, köztük 100 ezer zsidó és kb. 80-90 ezer csehországi lengyel). Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Csehszlovákiában 9 686 855 csehszlovák élt (ebből Szlovákiában 2 337 816), akik a lakosság 70,4 százalékát tették ki. A többiek a nemzetiségek voltak: a szlovákiai magyarok száma 571 952 volt (a szlovákiai lakosság 17,2 százaléka), a csehországi németeké pedig 3,2 millió (megjegyzendő, hogy a németek számát 3,2 és 3,5 millió közöttire szokták becsülni: 1938. szeptember 1-én, röviddel Csehszlovákia megszűnése előtt 3 389 156 németet tartottak számon az országban).

A csehek és szlovákok egységes nemzetként, csehszlovákként való felüntetése az új állam szláv jellegét, csehszlovák nemzeti többségén alapuló karakterét volt hivatva alátámasztani, különösen azért, mert a német lakosság létszáma az állam egész fennállása idején jelentős mértékben (általában egymillióval fővel) meghaladta a szlovák lakosság létszámát. A következő, az 1940-es népszámlálásra már nem került sor, mert addigra az első csehszlovák köztársaságot a hitleri Németország szétzúzta.

1918 után tehát a csehszlovák állam az etnikai tisztogatás legenyhébb formáját, az asszimilálást ültette át a gyakorlatba, amely a németek és a magyarok elcsehesítését, elszlovákosítását célozta. Az alkalmazott eszközök legismertebbjai voltak: a nyelvhasználatot szabályozó előírások szigorítása, amelynek célja, hogy a „csehszlovák” nyelv legyen az egyetlen hivatalos és engedélyezett nyelv a közélet minden területén. Az állam területének közigazgatási beosztását többször átalakították abból a célból, hogy a köztársasági berendezkedés által gyakorolható demokratikus jogokat (a községi és területi önkormányzati lehetőségeket) a németek és magyarok minél kevésbé gyakorolhassák. A földreform a németektől és magyaroktól elkobzott földvagyonok csehek és szlovákok közötti szétosztását valósította meg. A gazdasági életet szabályozó előírásokba beépítették azokat a fékeket, amelyek kifejezetten a németek és a magyarok gazdasági erejét és lehetőségeit gyengítették, ugyanakkor a cseheket és a szlovákokat előnyökhöz juttatták. Tömegesen alkalmazták a telepítés (kolonizáció) politikáját, amelynek az volt a kifejezett szándéka, hogy a kompakt német-, illetve magyarlakta területeken csehek és szlovákok mesterséges településeit hozzák létre, hogy így törjék meg azok etnikai egységét. Létrejöttek az ún. kolóniák vagy telepes községek. Az asszimiláció leggyakrabban és legközvetlenebbül alkalmazott eszköze Csehszlovákiában is az iskolahálózatok újraszabályozása és az oktatás nyelvének módosítása: a korábbi német, illetve magyar oktatási nyelvű iskolák létszámát lecsökkentették, és előírták a csehszlovák nyelv oktatásának kötelezettségét.

A csehországi német területek türelmetlen és diktatórikus csehesítése ellen emelt szót az első köztársaság idején a közigazgatás irányításában részt vevő jelentős cseh értelmiségi, Emanuel Rádl, akit a negatív tapasztalatok annyira elkésérítettek, hogy több kötetre rúgó leírásaiban hozta a cseh társadalom tudtára, milyen rosszul, mennyire embertelenül és antidemokratikusan cselekszik, amikor így akarja asszimilálni a nagy tömegű német lakosságot. Sokszor hangsúlyozta, hogy e módszerek csak még jobban elidegenítik az első köztársasággal szemben amúgy is elutasító németeket és magyarokat.

Az első csehszlovák köztársaságot (1918–1938) a német és a magyar kisebbség (a német és a magyar állammal összhangban) nem fogadta el saját államának, mivel a korábban uralkodó többségi nemzet pozíciójából a nemzetiségi kisebbség pozíciójába csúszott le. A két, a saját helyze-

tével folyamatosan elégedetlen és nyugtalan nemzetiség fentebb bemutatott magas aránya az első Csehszlovák Köztársaságban folyamatos belső feszültséget okozott, és a „csehszlovák” többségi nemzet állandó félelmét gerjesztette. Csehszlovákiára nemcsak belülről, hanem kívülről is (Hitler Németországa és Horthy Magyarországa részéről) nagy nyomás nehezedett, amely egészen az állam szétveréséig tartott.

1938. szeptember 30-án a nyugati (francia, brit, olasz) hatalmak a Münchener Egyezményvel (cseh megfogalmazásban: müncheni diktátummal) átadták Hitlernek Csehország németek által lakott területeit, a szudétanémet területeket. Ekkor a csehektől elvették területük 37, lakosságuk 36 százalékát. Az elcsatolt szudétanémet területeken 3,9 millió lakosból 855 ezer volt a cseh, az összes cseh lakosság 12 százaléka. A 855 ezres cseh lakosság felét a német birodalomhoz csatolt szudétanémet területekről részben elűzték, részben maguktól költöztek el. (Ez volt az első tömeges kitelepítés cseh területeken a 20. században.) 1938–1939-ben a belső cseh területekre tért vissza keleti irányból (Szlovákiából és Kárpátaljáról) kb. 130 ezer cseh, akiket a szlovákok (és a Magyarországhoz az első bécsi döntés alapján 1938. november 2. után visszajuttatott területekről a magyarok) „visszaküldtek” Csehországba. Ebben az időszakban a belső cseh és morva területek jelentős (etnikai tisztogatással egybekötött) belső vándorlás színhelyei voltak, mert a Hitler által elfoglalt szudétanémet területekről menekültek a zsidók is, meg a cseh és német antisziszta is. 1939. március 14-én a szlovákok létrehozták saját államukat, Hitler pedig megszállta a maradék Csehországot. A megmaradt cseh és morva területeken Hitler protektorátust hozott létre (Cseh-Morva Protektorátus), amely a második világháború végéig állt fenn. Így ért véget az első Csehszlovák Köztársaság.

A cseh nemzet a második világháborút nem túl nagy veszteséggel zárta. A csehek elsősorban a saját zsidó lakosságukat veszítették el (kb. 77 ezer embert), akik nagy része a náci koncentrációs táborokban veszett oda, és akik nagyobbik részének német volt a nyelve és a tudata is. Kb. 5 ezer cseh romát, és kb. 50 ezer olyan csehet veszítettek, akik a koncentrációs táborokban és a németországi munkaszolgálatban pusztultak el. A protektorátusi forma és a náci Németországnak a csehekkel szembeni bizalmatlansága miatt a csehek a náci megszállás idején nem voltak hadkötelesek, hanem munkaszolgálatot teljesítettek. Akik katonaként részt

vettek a második világháborúban, azok a német megszállás elől a szövetségesekhez elmenekült emigránsok voltak, és a szövetségesek oldalán vettek részt a harcokban.

A második Csehszlovákia és az etnikai tisztogatás két fokozata

A németek elűzése és kitelepítése, cseh rendezésben

Az Eduard Beneš vezette londoni emigráns csehszlovák kormány már 1940 óta készítette azokat a koncepciókat, amelyek a szudétanémetek legnagyobb részének Csehország területéről való háború utáni eltávolítását célozták. A legfontosabb indok az volt, hogy a szudétanémetek lényegében 1933 óta segédkeztek Hitlernek a Köztársaság szétverésében, s a csehországi szudétanémet, ún. Henlein-párt pedig Hitler törekvéseinek ötödik hadoszlopaként tevékenykedett. A legigazibb ok azonban az a mérhetetlen megaláztatás, a náciaktól elszenvedett azon megszámlálhatatlan sérelem volt, amit a német megszállás alatt a cseh társadalom megélt.

Az emigráns kormány a hazai ellenállás és a moszkvai kommunista emigráció vezetőivel való folyamatos egyeztetéssel, Sztálin akaratának és a háborús helyzetnek állandó kémlelése alapján, közösen döntött úgy, hogy a sok évszázados német problémát „véglegesen megoldja”, s a németek millióit kitelepíti az országból. (Ugyanezt a sorsot szánták a magyaroknak is.) A végleges megoldást később indokolták a német megszállás által elszenvedett sérelmekkel, valamint azzal is, hogy a németek sodorták háborúba egész Európát. A náci Németország szörnyű büntettei igazolták a kitelepítés gondolatának, a végleges megoldásnak a helyességét. A kitelepítési szándékot azzal is védelmükbe vették, hogy a németek bár tetteihez, a német népirtáshoz képest a kitelepítés enyhe, humánus büntetés. A kitelepítés „humánus” jellegének, objektivitásának igazolását szolgálja az a nyelvi leleményesség is, ahogyan e tettet fogalmilag megnevezik: odsun = eltolás, eltávolítás; vysídlení = kitelepítés, kiültetés; vyhnání = kiűzés, elzavarás, elűzés; transfer = elszállítás, átszállítás.

A németek és magyarok kitelepítése közös célja volt a cseh és szlovák vezetőknek. A két nép 1939 és 1945 között nem élt együtt, nem volt közös államuk, és hivatalosan nem is kedvelték egymást. De az említett politikai körök már a háború éveiben egyeztettek egymással, és már akkoriban (Moszkvában, 1943 és 1945 között) egyetértésre jutottak a tisztoga-

tás alapjául szolgáló közös programban, a Kassai Kormányprogramban. A hivatalosan 1945. április 5-én kihirdetett program az új Csehszlovákia felépítésének elveit tartalmazta, s magában foglalta azon intézkedések elvi kereteit is, amelyek azután a Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteiként és Beneš elnök dekrétumaiként valósultak meg.

Az etnikai tisztogatás második fokozata, a kiűzés (elűzés, kitelepítés) szempontjából fontos tény, hogy e rendeletek egyike sem tartalmaz kitelepítésre vonatkozó utasításokat. Az elűzés, a „transzfer” egyik dekrétumban és rendeletben sem érhető tetten. Azt ugyanis a győztesek potsdami konferenciájának határozata alapján, sőt azt megelőlegezve, Sztálin támogatásával, sietősen és gyorsan, nagyjából 1945 kora tavasza és 1946 ősze között hajtották végre.

1945 áprilisától, az ún. Beneš-dekrétumok érvényesítésének időszakában Csehszlovákia is színtere volt a második világháború következményeként végbement nagy népvándorlásnak, az elsősorban a németek és magyarok ellen irányuló etnikai tisztogatásnak, kitelepítésnek. Közép- és Kelet-Európából legalább 11 millió németet telepítettek át Németországba és Ausztriába, amiből Csehszlovákia kb. 3 milliós aránnyal vette ki a részét. 1945 és 1947 között kitelepítették a korábban 3,2-3,3 milliónyi német nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét. A folyamat a fent említett vad kitelepítés idején, 1945 tavaszán indult: a szervezetlen „transzfer” eredményeként 660 ezer németet űztek el. 1945 augusztusától, a Potsdami Konferencia következményeként, a szervezett kitelepítés során 2,256 millió szudétanémetet küldtek át az angol és amerikai zónába, 1947-ben pedig, kiegészítésképpen, 80 ezer németet telepítettek ki a szovjet zónába. Legvégül a 176 ezer szlovákiai kárpáti német került sorra. (Megjegyzendő, hogy a számok becsült adatok, és a különféle forrásokban és feldolgozásokban ezek gyakran eltérnek egymástól.)

A dekrétumok a kitelepítést egyáltalán nem említik, viszont olyan jogfosztást írnak elő, amely törvényerőre emeli a kollektív bűnösség elvének szinte maradéktalan érvényesítését. A megszületett 133 dekrétum közül csak néhány (12-es, 17-es, 21-es, 33-as, 71-es, 88-as, 108-as) szól a teljes nemzeti-etnikai csoportokra vonatkozó büntetésről, de azok kétséget sem hagynak afelől, hogy ki ellen irányulnak. A vonatkozó dekrétumok ugyanis így kezdődnek: *A németek, a magyarok, az árulók, a kollaboránsok...* A kollektíven bűnös nemzeti-etnikai csoport minden egyes tagjá-

nak önmagának kell igazolnia, hogy nem bűnös. Aki ezt nem tudja igazolni, az elveszett, annak bűnhődnie, jobbik esetben mennie kell, a legjobb esetben pedig (ritka kivételként) igazolni tudja, hogy antifasiszta, ellenálló volt. Ez utóbbiak létszámát különféleképp közelítik meg, de 60-80 ezer közé teszik a számukat. Voltak olyan németek, akiket azért nem telepítettek ki, mert munkájukat nem tudták nélkülözni. De akár milyen okból is maradhattak Csehországban, a teljes széttelepítés és elcsehesítés várt rájuk, amit ugyancsak dekrétum írt elő.

A kiadott dekrétumok a teljes jogfosztásra alapoztak. Legelőször a megnevezett nemzeti-etnikai csoportokhoz tartozók büntetését biztosították azáltal, hogy népbíróságokat és nemzeti bíróságot hoztak létre, retribúciós érvénnyel. Majd a fent nevezetteket megfosztották állampolgárságuktól, ami azt jelentette, hogy sem törvény, sem rendőrség, sem egyéb szerv nem védi őket, törvényen kívülieké lettek, így bármit meg lehetett tenni velük. Senki sem tartozott elszámolni azért, ha megölte, bántalmazta, kifosztotta, megalázta, elűzte őket. (A bántalmazók büntetlenségét ugyancsak rendelet írta elő.) A következő lépésben a megnevezetteket megfosztották ingó és ingatlanvagyonuktól, amit azonnal államosítottak. Utána következett a nyelvi jogok elvétele: az adott nyelven (tehát németül, magyarul) tilos volt megszólalni, s felszámolták a teljes német és magyar oktatási hálózatot.

A korábban említett „vad kitelepítés” néhány hónapja alatt gyakoriak voltak az olyan események, amelyeket az etnikai tisztogatás legdurvább fokozatába, a kiirtási törekvések közé sorolhatunk. A bosszúállás vad vágya sok német áldozatot szedett. A szabályozott kitelepítés általában úgy folyt le, hogy az illetőket és családjukat felszólították, hogy személyenként kb. 30 kilós csomaggal (ennyt vihetek magukkal) jelentkezniük kell a megadott gyűjtőhelyen, főként vasútállomásokon, gyűjtőtáborokban. A határidő általában nagyon szoros volt, gyakran mindössze néhány órát adtak. Ritkán előfordult, hogy németek meg tudtak egyezni csehekkel gyors adásvételben, cserében. Mivel azonban a kitelepítés időben elhúzódott, voltak, akik erre „fel tudtak készülni”. (Német pontossággal feljegyezték minden hátrahagyott ingó- és ingatlan vagyonukat. Ezeket a listákat, amelyek több száz-milliárd márkányi elkobzott vagyonról szóltak, 1990 és 1991 folyamán benyújtották a demokratizálódó Csehszlovákia vezetőinek. Ekkor kezdett a cseh társadalom újra idegessé válni a szudétanémetek miatt.)

A németek és a magyarok kitelepítését a cseh és a szlovák társadalom egyöntetűen támogatta. Ellene a katolikus és evangélikus egyház sem szólt fel. A két nemzet egyhangú támogatásával kapcsolatosan utólag viták lobbantak fel. Néhányan felvetették, hogy bár az egyházak testületileg nem tiltakoztak, mégis voltak egyéni tiltakozó hangok. Ezek nyomai azonban nyilvános anyagokban nem lelhetők fel.

A kitelepítés borzalmairól számtalan visszaemlékezés született. A kegyetlenkedésekről, az erőszak áldozatairól, a számokról és tényekről az érintett németek és azok utódai hangsúlyosan számolnak be, a csehek – tiszteletet érdemlő kivételekkel – ezeket általában alulértékelik, és mindig összevetik a kitelepítést megelőző időszakban őket ért sérelmekkel. A cseh társadalom túlnyomó többsége a kitelepítést igazságos büntetés-ként értelmezi, azért bocsánatot kérni nem kíván, azt olyan preventív akciónak tartja, amely meghozta a németektől mentes cseh társadalom békéjét. A dekrétumok következményeinek jóvátétele, kártérítés, kárpótlás szóba sem jöhet. Az elnöki rendeletek megkérdőjelezését, visszavonását, jogosságuk felülvizsgálatát alkotmánybírósi döntés és parlamenti határozat is lehetetlenné teszi. A dekrétumok az 1945 utáni csehszlovák jogrend szerves részei maradtak.

A magyarokkal szembeni etnikai tisztogatás engedélyezett technikái

„A Kassai Kormányprogram a Csehszlovák Köztársaság szétverésével vádolja meg a német és a magyar kisebbség egészét, ezért kollektíven háborús bűnösökké nyilvánítja őket. A büntető jellegű rendelkezésekben a németeket és a magyarokat együtt említik, de a felelősség meghatározásában érződik, hogy a németek egyoldalú kitoloncolását a szövetséges nagyhatalmak elfogadták, míg a magyarok esetében ezt a rendezési tervet eleve elutasították.”¹ A Kormányprogram értelmében, valamint a Szlovák Nemzeti Felkelés (1944. augusztus 29.) nyomán legitimált Szlovák Nemzeti Tanács rendelkezései alapján a cseh és szlovák politikai vezetők (akár a londoni emigráns kormányt, akár a moszkvai kommunista emigrációt tekintjük) a szlovákiai magyarokat ugyanúgy ki akarták telepíteni, mint a németeket. Ezt azonban a Potsdami Konferencia 1945 augusztusában nem engedélyezte Csehszlovákiának. Ezért az új csehszlovák állam

¹ Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony 1993, Kalligram, 8. old.

politikai vezetői a magyarság, mint kisebbség felszámolását a fent említett dekrétumok érvényesítésével, de saját határaikon belül próbálták megoldani. Így született meg a magyar kisebbség asszimilálásának és felszámolásának három „technikája”: a reszlovakizáció, a lakosságcsere és a belső telepítés.

A magyarokkal szembeni eljárás első lépései között volt vagy az elnöki, vagy a szlovák nemzeti tanácsi rendeletek érvényesítése. A csehszlovákiai magyarok általános jogfosztását az 1945. augusztus 2-i, 33. számú elnöki dekrétum rendelte el. Ez lehetővé tette, hogy az állam minden jogi kööttség nélkül rendelkezzen a magyar nemzetiségű lakosok személyével, vagyonával, munkaerejével. A Szlovák Nemzeti Tanács 44. számú rendelete pedig azonnali hatállyal elbocsátotta állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat. Ezen kívül több olyan jogfosztó intézkedést vezettek be, amelyeknek indoka az volt, hogy az illető magyar nemzetiségű. Megfosztották őket az állampolgárságtól, elkobozták vagyonukat, felszámolták oktatási, művelődési és közéleti nyelvi jogaikat; az iskolákban nem lehetett magyarul oktatni, felszámoltak minden magyar nyelvű kulturális és művelődési intézményt, a hivatalos érintkezésben nem használhatták a magyar nyelvet, a magyarok által lakott városok és községek neveit szlovákosítani kezdték, felállították a magyarok elleni népbíróságokat. Számukra tehát elkezdődtek a hontalanság, a jogfosztottság, a hányattatás évei.

A reszlovakizáció abból a feltevésből indult ki, hogy a szlovákiai magyarok három csoportra oszthatók: a fasiszta hungaristák, a demokraták és az elmagyarosodott szlovákok csoportjára. A reszlovakizáció lehetőségét már 1945 februárjában megfogalmazta a Szlovák Nemzeti Tanács egy kiáltványa, amely szerint a szláv eredetű, magukat magyarnak jelentő, de eredetükhöz visszatérni szándékozó személyek számára biztosítandó, hogy bekapcsolódhassanak a szlovák nemzet életébe. Amíg a magukat nem szlovákoknak vallóktól elvették az állampolgárságot és vagyonukat, addig a reszlovakizációra jelentkezőket azzal jutalmazták, hogy visszakapták állampolgárságukat és mentesültek a represszióktól. 1946-ban „összeszámolták” a magyarokat: a 25 dél-szlovákiai, magyarok által lakott járásban 727 832 főt számoltak össze, akik közül 544 444 személy mondta magát magyarnak. Az előzetes történeti-demográfiai statisztikák alapján arra számítottak, hogy körülbelül 200-250 ezer magyar kéri reszlovaki-

zálását. Ehelyett – nagy megdöbbenésre – Szlovákiában összesen 352 038 személy (más szlovák adat szerint 410 000 személy) kérte azt, s ebből a számból a déli járások részesedése 342 942 fő volt. Szlovák források szerint 326 000 személy kapta meg a hivatalos reszlovakizációs lehetőséget. Ezek az emberek később, 1948 után, a népszámlálások tanúsága szerint újra tömegesen magyarnak vallották magukat.

Állandóan ellenőrizték, hogy a jelentkezők valóban szlovákul beszélnek-e, és nemzeti jellegű átneveléssel formálták őket. Kötelességük volt nemcsak nyilvános helyeken vagy az utcán, de a családban, otthon is szlovákul beszélni. Feliratok hirdették, hogy „Szlovákiában szlovákul”. A magyarul beszélőket büntetlenül inzultálták, megszégyenítették.

A reszlovakizálás 1946 közepén kezdődött, és többféle módosulással 1950 végéig folytatódott. Ez idő alatt nagy erővel propagálták, támogatták, de a megfélemlítés eszközeit is alkalmazták. Célja az volt, hogy az ún. elmagyarosodott szlovákokkal növelje a szlovák nemzet létszámát, illetve megszabadítsa az államot a magyaroktól. Azokkal szemben pedig, akik mindennek ellenére magyarok maradtak, olyan politikai normákat fogalmaztak meg, amelyek lehetővé tették nemzeti létük aláásását.

Az érintetteknek jelentkezési ívek kitöltésével kellett átigazolni, de ez olyan tömeges volt – ráadásul a folyamatot a lakosságcsere egy darabig hátráltatta –, hogy az ívek vizsgálatát nem egyenként, hanem települések szerinti tömbökben vizsgálták meg. A reszlovakizálásnak voltak feltételei is: csak olyan személyeknek adják meg a szlovák nemzetiséget, akik sohasem vétettek a Csehszlovák Köztársaság ellen, nem voltak magyar fasiszta politikai pártok vagy szervezetek funkcionáriusai, s nem támogatták a magyarosítást. Az egész folyamatban aktívan részt vett a Matica slovenská és a Szlovák Liga.

A belső telepítést több elnöki rendelet (az 1945-ös év 27., 71. és a 88. számú dekrétumai) írta elő és szabályozta. Szándéka szerint olyan „erőszakmentes, politikai indíttatású, demográfiai változást eredményező folyamat volt, amely lehetővé teszi Szlovákia déli, magyarlakta járásainak elszlovákosítását.”² Először az egységes magyar etnikai tömböket akarták feldarabolni (új telepés falvak létrehozásával vagy szlovák családok

² Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony 1999, Kalligram, 28. old.

betelepítésével a meglévő, magyar lakosságú településekre), majd tovább akarták csökkenteni a magyarok létszámát (lakosságcsere, reszlovakizálás, cseh területre való áttelepítés, azaz belső deportálás segítségével), hogy a magyarok „ritkításával” meggyorsítsák azok asszimilációját. A belső telepítés és a többi politikai intézkedés végső célja a szlovákiai magyarok eltüntetése volt. A belső telepítések elsősorban a magyarok konfiskált föld- és egyéb ingatlanvagyonára épültek, ezért fontos volt, hogy a konfiskálás a lehető legnagyobb mértékű és „tökéletességű” legyen.

Azokat a lakóhelyükről eltávolított magyarokat, akik nem fértek bele a kölcsönösségen alapuló lakosságcserebe, cseh területekre való áttelepítésre, deportálásra jelölték ki. Ezt a 71. dekrétum alapozta meg, amely szerint az állampolgárságuktól megfosztott munkanélküli személyeket munkaszolgálatra lehetett kötelezni. A második vonatkozó (88.) dekrétum már nagy tömegű magyar széttelepítését biztosította. De a később, 1947-ben reszlovakizáltak közül is többeket áttelepítésre szántak. A csehországi – munkaszolgálat-jellegű – deportálások azt célozták, hogy az áttelepített magyarokkal (és más, önkéntes alapú munkaerő-toborzással) biztosítsák a kitelepített németek után a munkaerő és a szakértelem szempontjából keletkezett űrt. A belső telepítések és deportálások végső számai, adatai egymástól eltérnek, de arányaiban néhány tízezer szlovák család betelepítéséről, illetve sok ezer magyar család áttelepítéséről volt szó.

A paritásos, a kölcsönösségen alapuló lakosságcsere, amelyet a Párizsi Békekonferencia ajánlott a csehszlovák és a magyar félnek, 1946 februárjában kezdődött és 1947 közepéig tartott. Annak az egyezménynek a végrehajtása, amit a csehszlovák és a magyar kormány 1946 februárjában írt alá, szinte azonnal megkezdődött. Lényege az volt, hogy annyi szlovákiai magyart lehet kitelepíteni Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák jelentkezik a szlovákiai áttelepítésre. A csehszlovákiai politikusok több százezer ilyen jelentkezőre számítottak, ám várakozásaik nem teljesültek. Végeredményben majdnem 90 ezer (89 960) magyar nemzetiségű személy távozott Magyarországra, és helyükre 73 273 szlovák költözött. A szlovákiai magyarok által otthagyt földtulajdon 110 ezer hold volt, míg a magyarországi szlovákoké csak 39 ezer hold. A szlovákiai magyarok helyére telepítették át a Romániából és Jugoszláviából áttelepülő szlovákokat is. Így a Szlovákiába különböző államokból áttele-

pülők több mint 90 százalékát a déli, magyar-lakta területekre költöztették, s ezzel sikerült megbontatniuk a homogén magyar tömböket.

A magyarok jogfosztottsága csak 1948-ban ért véget, amikor mindkét országban végbement a teljes kommunista hatalomátvétel. Akkor a szlovákiai magyarok hányattatásának befejezése a két ország kommunista vezetőinek Sztálin által előírt kötelességévé vált. 1948. október 25-én Csehszlovákia törvénnyel adta vissza az állampolgárságot a magyaroknak, amit 1945. augusztus 2-án a 33. számú elnöki dekrétum alapján vett el. Egyúttal azonban azt is előírta, hogy 90 napon belül mindenkinek hűségescsküt kell tennie a köztársaságra. Kulturális jogaikat hivatalosan 1949. március 5-én kapták vissza, a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) megalapítása révén.

Mint látható, az 1945 és 1948 közötti időszakban a szlovákiai magyarokkal szemben megismétlődtek azok az intézkedések, amelyek az első világháború után az egész országban a németek és a magyarok ellen irányultak: a konfiskálással összekötött földreform, a belső áttelepítés, a telepés falvak létrehozása, a kisebbségi területek kompaktságának fellazítása, és az asszimilációs nyomás egyéb formái.

A kitelepítés és az elnemzetietlenítés demográfiai következményei

A németek kitelepítésének és a magyarok erőszakos elnemzetietlenítési kísérletének következtében az első, kevésbé manipulált népszámlálás az 1961. évi lakossági összeírás volt. Ennek alapján Csehszlovákiában 10 millió lakosból 134 ezer vallotta magát németnek. 1970-ben, az eredményes asszimilációs politika következtében, a 10 millió csehszlovákiai lakos között már csak 80 ezren, s 1980-ban a 11 millió csehszlovákiai lakosból – újabb csökkenés eredményeként – mindössze 58 ezren vallották magukat német nemzetiségűnek. A rendszerváltás után végrehajtott első (1991) népszámlálás azt mutatta, hogy a 10,3 millió csehszlovákiai lakos között 48 500 német identitású személy élt. A második, a 2001-es népszámlálás már egyértelműen rá sem kérdezett a nemzetiségre.

Szlovákiában 1961-ben (kerekítve) 3 600 000 szlovák mellett 520 000 magyar élt, akik a szlovákiai lakosság 12 százalékát alkották. 1991-ben 4,5 millió szlovák mellett 567 ezren vallották magukat magyarnak. A 2001-es népszámlálás már az 5,4 millió szlovákiai lakosból csak 527 ezer magyart mutat ki, ami szűk 10 százalékos aránynak felel meg.

1989 után a főszerep a szlovákoké: a magyar kisebbség asszimilálása

A háborús előzménytől mentes, a demokratikus politikai és társadalmi berendezkedés irányába vivő „bársonyos forradalom” (amelynek kezdetét 1989. november 17-ével keltezik) nemzeti-etnikai problémákat is felszínre hozott, de nem olyan elemi erővel, nem olyan mértékben, és nem olyan formában, ahogyan azt a fentebb vázolt két történelmi fordulat következtében láttuk. A szabad és demokratikus körülmények lehetővé tették, hogy a cseh-szlovák viszony demokratikus formában oldódjon meg: a két nemzet egymástól békésen elvált, s önálló nemzetállamot hozott létre.

Csehországban, a németektől és más nemzetiségektől megtisztított tiszta cseh nemzetállamban, etnikai problémák szempontjából a – nagyrészt Szlovákiából áttelepült – romák (és más, később betelepült etnikumok, mint a vietnamiak, kínaiak és mások) okoznak folyamatosan növekvő feszültséget. Szlovákiában, mint a szlovákok nemzetállamában azonban 1989 után a szlovákiai magyarokkal szemben újra megismétlődnek az asszimilációra vonatkozó szlovák elvárások. Ezeket leghatározottabban a nacionalisták (elsősorban a Szlovák Nemzeti Párt képviselői) fogalmazták meg a szlovák nemzetállam türelmetlen építése jegyében. Ők azok, akiket zavar a szlovákiai magyarok jelenléte, elsősorban politikai szervezetséget is lehetővé tevő kompaktsága, ereje, létszáma. Az elmúlt évek nyelvtörvényei, a nyelvhasználatra vonatkozó kisebbségi jogok csorbításának folyamatos, újra meg újra megnyilvánuló politikai akarata, a magyar kisebbséget képviselő politikusokkal szembeni megnyilvánulások mindegyike ismerősként köszön ránk: a fentebb ismertetett évtizedekben már valamilyen formában mindegyikkel találkoztunk.

A szlovákiai magyar kisebbség 1989 utáni történetét már lassan történelmi távlatokban, két évtized tükrében tekinthetjük át. Könyvespolcokat megtöltő irodalom segít bennünket, hogy áttekintsük a demokratikus politikai körülmények közötti lehetőségeik kereteit és terjedelmét. Megállapíthatjuk, hogy az etnikai tisztogatás legenyhébb formája, az asszimilációs nyomás nem szűnt meg velük szemben. A szlovák állami nyelvtörvények – tekintsük akármelyiket: az 1990-est, az 1995-öst, vagy az 1999-ben elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvényt, vagy a legutóbbit, a

Fico-kormány művelődési miniszterének 2009. június 30-án elfogadott államnyelv-törvényét, vagy ugyanezen kormány iskolaügyi miniszterének a magyar tannyelvű iskolák tankönyveire, azok nyelvére vonatkozó reformjait, rendeleteit, törvényeit – mindegyike szerette volna, és folyamatosan szeretné nyelvhasználati jogaikat egyre szűkebb keretek közé szorítani.

Az elmúlt két évtized alatt folyamatosan megnyilvánult velük szemben a bizalmatlanság és a területféltés. Politikai és közigazgatási befolyásuk kifejezett csökkentése akkor is folytatódott, amikor – két cikluson keresztül, 1998–2006 között – politikai képviselőjük, a Magyar Koalíció Pártja révén a kormánynak is tagjai voltak. Ezekben az években fogadták el azt a területi közigazgatási törvényt, amely az ország körzeteit (terület, járás) természetellenesen úgy határolta el, hogy azokban a magyar kisebbség (az általuk többségben lakott területen sem) ne juthasson döntési helyzetbe, helyi hatalmi többségbe. Vagyis a magyar kisebbséget nemcsak a nyelvi jogok és az anyanyelvi oktatás korlátozásának formájában sújtja asszimilációs nyomás, hanem a közigazgatási jogok érvényesítése terén is. Politikai szempontú nacionalista nyomás nehezedik rájuk a szlovák államhoz való lojalitás újabb kinyilvánításának követelésével, amit a Szlovák Nemzeti Párt köztársaság-védelmi törvény és lojalitási eskü formájában szeretne rájuk kényszeríteni.

Emellett az elmúlt húsz év a dél-szlovákiai, magyarok által lakott területen a gazdasági lehetőségek szándékolt korlátozását, a gazdasági fellendülés visszafogását is mutatja. Ezt az 1996-tól érvényes új közigazgatási beosztás szándéka is igazolja. Dél-Szlovákiában, mint az ország élelmiszergazdaságának gócpontjában, az iparfejlesztés nagyon visszafogott volt, és a rendszerváltás után is ilyen maradt. A régió a központi segítséggel folyó munkahelyteremtés szempontjából is az utolsó, ami abban is megnyilvánul, hogy helyenként tartósan, több mint egy évtizede 20-30 százalékos munkanélküliség alakult ki. E magyarlakta területeken az országosnál jóval nagyobb arányú munkanélküliségen több éves távlatban a határ menti magyarországi munkahelyek megteremtése segített (és segít mindmáig). „A régió gazdasága pillanatnyilag egy helyben topog. A gazdasági szerkezet kevésbé versenyképes, a meglevő ágazatok nem tudnak jelentős gazdasági növekedést produkálni, az ipari termelékenység növekedése elmarad az országos átlagtól, mindezek miatt a régióban

a gazdasági válság differenciált elmélyülésére kell számítanunk, és a társadalmi problémák egyre újabb dimenziói kerülnek majd felszínre.”³ A magyar kisebbség által lakott régióban természetesen kínálkozna a legkisebb nehézségekkel megépíthető kelet-nyugati irányú autópálya lehetősége, ám ezt a szlovák kormányzatok egyike sem választja. Ehelyett az ország sokkal nehezebb északi terepein, több alagút fúrásával, jóval drágábban megépíthető autópálya megvalósítását finanszírozzák. A kb. 600 kilométer hosszú régió néhány nagyobb üzeme, közöttük a komáromi hajógyár is, évről évre a felszámolás veszélyével küzd. A nagy külföldi befektetések közül csak kevés telepedik le a dél-szlovákiai régióban.

A magyar kisebbséggel szembeni asszimilációs nyomás sikereit mutatja az 1991-es és 2001-es népszámlálás közötti különbség. Eszerint egy évtized alatt eltűnt a szlovákiai magyarok 10 százaléka: az 1991-es 567 000 helyett 2001-ben 527 ezerre csökkent a létszámuk. Arra, hogy a szlovákiai magyar lakosság létszámának ilyen arányú csökkenése visszafordíthatatlan folyamat-e, és így a szlovák asszimilációs politika valóban sikeres-e, a következő, a 2011-es szlovákiai népszámlálás adhat majd választ.

Irodalom

- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest 2008, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2.* Szerkesztette: Horváth Gyula. Budapest–Pécs, 2004, MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó.
- Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. 1. Kötet. Somorja – Dunaszerdahely 2004, Fórum – Lilium Aurum.
- Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Somorja – Dunaszerdahely 2005, Fórum – Lilium Aurum.
- Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. Illyés Gyula előszavával. Budapest 1989, Hunnia.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony 1993, Kalligram.

³ Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2. 475. oldal.

- Kováč, Dušan (szerk.): *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Prága – Pozsony 1999, Fortuna print & Adut.
- Křen, Jan – Broklová, Eva (szerk.): *Obraz Nemcu, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Prága 1998, Karolinum.
- Kubálek, Dušan – Müllerová, Hana (szerk.): *Kronika českých zemí*. Prága 1999, Fortuna print.
- Kučera, Milan: Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Prága 1998, Patriae – Mladá fronta.
- Rádl, Emanuel: *Válka Čechu s Němci*. Prága 1993, Melantrich.
- Staněk, Tomáš: *Perzekuce 1945*. Prága 1996, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony 1999, Kalligram.
- Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony 1993, Kalligram.